
SVETOZAR MARKOVIĆ

Dva rječnika na relaciji rumunski i srpskohrvatski jezik

1.

Rijetka je prilika da se u isto vrijeme može pisati o dva rječnika dvaju jezika izdata u dvjema zemljama i, razumije se, u suprotnim smjerovima. Kad je riječ o rumunskom i srpskohrvatskom jeziku, onda je to jedinstvena prilika.

U pitanju je **Rumunsko-srpskohrvatski rečnik — Dicționar român — sîrbocroat** u izdanju Novinskog preduzeća »Libertatea« iz Pančeva, koji je izradio kolektiv obrađivača pod uredništvom dra Radu Flore, prof. univ. u Beogradu, i **Dictionar sîrbocroat-român — Srpskohrvatsko-rumunski rečnik**, čiji je izdavač Editura științifică iz Bukurešta, a djelo je dvojice autora, Dorina Gămulescua i Mirka Živkovića, nastavnika Fakulteta slovenskih jezika u Bukureštu. Pojavili su se u kratkom razmaku, prije dvije godine.*

Dva izdavača su sarađivali u izdavanju oba rječnika, što je vidljivo već na koricama, na kojima su otisnuti nazivi oba preduzeća, u prvom je to i eksplicite rečeno (»Ova knjiga je realizovana u saradnji sa Editura științifică Bucu-rești«), a pomenuto je i u uvodnoj riječi u oba rječnika.

Pa ipak to su dva različita rječnika po obimu i po metodologiji.

•
*) Da bi se jedan rječnik mogao prikazati, potrebno je izvjesno vrijeme »inkubacije«, tj. da se čovjek njime služi godinu-dvije da bi mogao steći određeno mišljenje o njegovoj upotrebnoj vrijednosti i drugim osobinama jer se rječnik ne čita kao roman, niti riječ po riječ. To, pored zauzetosti prikazivača, opravdava i ovo zakašnjenje s prikazom.

Rumunsko-srpskohrvatski je »džepni rečnik sa nešto manje od 20.000 reči«, kako to stoji u uvodnoj riječi *izdavača* (urednik je napisao poseban, stručni predgovor napomenuvši u početku da je rječnik, »po nalogu izdavača«, rađen kao džepni). Tu se takođe pominje da se »paralelno radi i srpsko-hrvatsko-rumunski rečnik«. Od posebnog je značaja onaj dio uvodne riječi u kojemu se govori da je »prema tekstu sporazuma Naučna izdavačka kuća (Editura științifică) iz Bukurešta sastavila spisak reči za obradu, a naš kolektiv autora je, sa nekim malim izmenama i dopunama, ove reči obradio« (str. VI). Iz ovoga slijedi zaključak: obrađivačima su u pogledu obima i metodologije bile vezane ruke.

Autori Srpskohrvatsko-rumunskog rečnika imali su veće ambicije i kao da nisu bili vezani sporazumom. Taj je rječnik znatno većeg obima — gotovo je dvostruko veći od onog prvog (ima oko 35.000 riječi), a po metodologiji se znatno razlikuje od onog prvog: značenja su data iscrpnije, sa detaljnijom podjelom, frazeologija je dosta bogata (u onom prvom vrlo skromna), leksikografski aparat je znatniji.

2.

Da li je Rumunsko-srpskohrvatski rečnik džepni rječnik? Mislim da on to nije ni po obimu ni po formatu (19×12).

Poznavaooci prilika u rumunsko-srpskohrvatskoj leksikografiji znaju da je prije 20 godina izašao **Srpsko-rumunski rečnik — Dicționar sârb — român**, čiji je autor prof. Radu Flora. Po broju riječi (18—20 hiljada) ovaj rječnik je blizak onom rumunsko-srpskohrvatskom, a po formatu je nešto širi (19×14).

Namjena džepnih rječnika je skromnija i odgovara obimu (**Karmannyj russko — rumynskij slovar** ima 9.000 riječi i preporučuje se »kak dlja lic načinajuščih izučat' jazyk, tak i dlja turistov«, a isto tako i onaj obrnuti, **rumynsko-russkij**, sa oko 8.000 riječi). Međutim, oba rumunsko-srpsko-hrvatska rječnika prof. R. Flore (i saradnika) prevazilaze tu namjenu i taj obim, mada nisu takvi da mogu zadovoljiti potrebe koje zahtijevaju sve jače veze između naših dviju prijateljskih zemalja, naročito potrebe na kulturnom polju. Jednim dijelom, odnosno u jednom pravcu, te su potrebe zadovoljene Gamulesku-Živkovićevim rječnikom. Može se reći da je na jugoslovenskoj strani uspostavljena ravnoteža (za srpskohrvatsko područje) postojanjem dvaju sličnih rječnika u oba pravca. Ostaje, međutim, da se još mnogo uradi.

Toga su bili svjesni i obrađivači Rumunsko-srpskohrvatskog rječnika. »Kolektiv obrađivača smatra da bi, sa već stečenim iskustvom, mogao da pristupi proširenju ovih okvira i dati jedan iscrpniji rumunsko-srpskohrvatski rečnik koji bi obuhvatio bar dupli broj objašnjenih reči, sa dvostruko većim tekstom u okviru svake reči«, rečeno je u samom početku predgovora (str. IX). Ovakvu tendenciju treba samo pozdraviti, a na izdavaču je da obrađivačima omogući da svoju želju i ostvare.

Autori Srpskohrvatsko-rumunskog rečnika bili su u povoljnijoj situaciji — postojanje Srpsko-rumunskog rečnika R. Flore od 1952. omogućilo im je da se vinu u više leksiografske sfere i da izrade jedno djelo koje su oni sami okarakterisali kao »prvo veće delo iz područja rumunske i srpskohrvatske leksikografije«, dodajući da su »nastojali... obuhvatiti što obimniju savremenu srpskohrvatsku leksiku i zadovoljiti zahteve širokog kruga javnosti« (str. VIII).

3.

Mada ograničeni obimom rječnika, obrađivači **Rumunsko-srpskohrvatskog rečnika** morali su imati veću slobodu u pogledu načina obrade, bez obzira na to što je džepni karakter Rečnika, koji mu je odredio izdavač, i tu stavljao neka ograničenja.

Tako su, na primer, značenja riječi davana ponekad u većem broju a da pri tome nisu izrazitije odvajana (brojevima, slovima i sl.), što zagušuje jedan rječnik ovakvog obima. Najviše što se upotrebljavalo da bi se pomjerena značenja odvojila od osnovnih jeste tačka i zarez (;), i to ne uvijek na pravom mjestu; ponegdje je dato toliko značenja jedne riječi koliko ih obično ima u nekom višetomnom jednojezičkom rječniku, npr. onom Rumunske akademije nauka od 1958., kojim su se obrađivači »ekskluzivno koristili za značenje rumunskih reči«, kako stoji u predgovoru (str. XIV), što im je ponekad odvlačilo pažnju od selekcije značenja, koja je inače stalno prisutna u rječniku; neke su riječi protumačene neknjiževnim ili manje običnim riječima, itd.

Tako je npr. **apă** objašnjeno sa **voda**; **reka**, **talas(i)**, mada bi, u ovakvom rječniku, osnovno značenje **voda** bilo sasvim dovoljno; značenje **reka** je u stvari u sh. jeziku mn. **vode**, **vodena masa**, dok je ono treće, **talas(i)**, problematično (i u rumunskom jeziku postoji ova riječ grčko-turskog porijekla, u obliku bližem turskom originalu, **talaz**); riječ **arcă** je rijetka u rumunskom jeziku, uobičajena u izrazu koji od-

govara sh. »Nojev kovčeg«, pa je, po analogiji, ova riječ objašnjena sa **lađa**, **kovčeg**, što je svakako omaška, a nije je trebalo ni unositi; ne idu zajedno sva značenja data za glagol **atîta** — **đarati** [tr. **džarati**] (**vatru**), **uzjoguniti se**; **podsticati**, **dražiti**, odn. prvo je osnovno, drugo je problematično, a dva posljednja su figurativna; za **balanță** je pored tumačenja **terazije**, (**ručni**) **kantar** (obje po porijeklu turske), trebalo dati i **vaga**, jer je ova, po porijeklu njemačka riječ danas najuopštenija za značenje »sprava za mjerenje« (pri tumačenju rum. riječi **cântar** dato je sh. **kantar**, **vaga**, **terazije**); deset značenja za jednu riječ mnogo je za džepni rječnik, ako su samo pobrojane, kao što je učinjeno kod riječi **bătaie** i **cuvînt**; **buză** je protumačeno kao: **usna**, **ivica**, **vrh** (planine)), **sečivo**, bez ikakva odvajanja; kod riječi **capră** trebalo je (brojem ili kako drukčije) odvojiti osnovno značenje **koza**, a pod 2. dati značenja raznih naprava, koje su dobile taj naziv po sličnosti (u rječniku su kao prva značenja dati **koza**, **nogare**); za **hohot** ne bi se moglo reći da je dobro rješenje **grohot**, **smeh**; **plăc**, već samo **grohot**, odn. **grohotan smeh** (**plăc**); za **hot** je dato tumačenje **lopov**, **lopuža**, **kradljivac**, mada drugo od ovih tumačenja nije adekvatno jer je **lopuža** augm. prema **lopov**, sa izvjesnim pomjerenim značenjem, ono što je u rum. **hoțoman**, prema **hot** (**lopuža**, **lupež**, **varalica**, **probisvijet**), koje riječi nema u ovom rječniku, mada je data izvedenica od nje **hoțomănie**, s tumačenjem **lopovluk**, **razbojništvo** (ovdje bi kao drugo bolje odgovaralo **prevara**); za rum. **iapă** dato je značenje **kobila**, **podnožnik**, što će sigurno izazvati zabunu, koje ne bi bilo da su ova dva značenja označena brojevima (uz **podnožnik** je trebalo dati i neko objašnjenje npr.: na seljačkom razboju, i tumačenje »obično u množ.«, koju je takođe trebalo navesti uz imenicu (**iepe**), kao što je to učinjeno malo niže: **iarbă**, pl. **ierburi**); riječ **ramură** protumačena je kao (**o**)**grana(k)**, **branša**, a nedostaje **struka**; u rumunskim rječnicima se riječ **razboi** daje dva puta kao odrednica, za značenje **rat** i značenje **razboj** (čak i u već pomenutom Rumunsko-ruskom džepnom rječniku), u našem rječniku samo jednom, sa značenjima: **rat**, **razboj**, koja su ipak morala biti označena brojevima; itd. itd.

I pored objašnjenja za skraćenice da su data »i neka rješenja, za nas praktična, ali koja mogu odudarati od standardnih« (str. XII), treba ipak prigovoriti nekim skraćenicama, kao što su **a. mj. adj.** (= adjektiv) i **ad. mj. adv.** (= adverb) (tako je i u Rječniku Rumunske akademije nauka), kao i neujednačenom načinu pisanja skraćenica, prema rumunskom (**col.** — **colectiv**, kolektivna imenica, **comp.** — **comparativ**, komparativ) i prema srpskohrvatskom (**hem.** —

hemija, chimie, **kom.** — komercijalno, comercial, **šk** — škola, **şcolă**). Prvi su u velikoj većini. Praksa je, međutim, da se skraćenice daju prema jeziku na kojemu se daju značenja, u ovom slučaju na srpskohrvatskom jer je »ovaj rečnik namenjen jugoslovenskom čitaocu« (str. IX). Uostalom, taj princip je dosljedno zastupljen u Srpsko-rumunskom rečniku R. Flore, kao i u Srpskohrvatsko-rumunskom rečniku Gămulesku-Živković.

Kolektiv obrađivača se služio velikim brojem raznih rječnika. U predgovoru stoji da su »specijalno za hrvatizme koristili Rječnik hrvatskoga jezika I—II (Zagreb 1901) F. Ivekovića i I . Broza« (str. XIV), koji je svakako nedovoljan, jer je pisan prije 70. godina, na materijalu Vukova i Daničičeva jezika, uglavnom, a danas postoji veći broj dobrih dvojezičnih rječnika novijih izdanja hrvatskosrpskih u prvoj dijelu (Deanovićev i koautora, Benešićev, Drvodelićev i dr.). Korisno bi poslužile i prve dvije knjige Rječnika MS i MH koje su tada već bile objavljene, a u predgovoru se ne pominju.

Već je pomenuto da su obrađivači dobili gotov spisak riječi, i to iz Bukurešta, što iznenađuje, i pod pretpostavkom da su u sastavljanju toga spiska učestvovali i poznavaoi sh. jezika iz Bukurešta (kojih tamo ima, i to dobrih). Tome spisku ima štošta da se prigovori.

Nije mali broj stranih riječi koje su u oba jezika identične (abanos, administrator, aerodrom, aerolit, agresor, agonom, alpinist, analizator, ananas, anarhist, antisemit, aparat, argument, asistent, astronaut, astronom, atlas, atom, avion, azbest, azimut, azot, bambus, bandit, bas, beton, bibliograf, biograf, biolog, boem, bolid itd.). Ovdje nisu uzete u obzir riječi istoga izgovora, a različite grafije, kao abajur — abažur, acrobat — akrobat, bibliotecar — bibliotekar, boicot — bojkot, cacao — kakao, calendar — kalendar, carat — karat, catalog — katalog i još dosta drugih; nisu spomenute ni desetine i desetine riječi na -ist, koje su obično identične, s tom razlikom što u rumunskom jeziku ne mogu imati i a na kraju. Bez ovih riječi rječnik bi bio znatno kraći. (To nije jednojezični rječnik da bi se davala definicija tih riječi, već se one samo prevode s rum. na sh. potpuno istim riječima, a to je suvišno.) U tome je promašaj sastavljača spiska riječi.

Iskustvo stečeno u radu na ovom rječniku vrlo je dragocjeno. Prije nego što bi se pristupilo novom, većem izdanju, trebalo bi od stručnih ljudi, leksikografa »od zanata«, tražiti mišljenje i sugestije ne čekajući da se oni sami jave. (Tako su učinili autori Srpskohrvatsko-mađarskog rečnika iz Novog

Sada, koji je izašao 1968. god.) To su u prvom redu poznavao i oba jezika, kojih, nažalost, nema mnogo u odnosu na jačinu veza između naših dviju susjednih i prijateljskih zemalja i naroda.

4.

Ograničenost prostora sprečava me da izvršim detaljniju analizu **Srpskohrvatsko-rumunskog rečnika** dvojice autora iz Bukurešta.

Njih dvojica su se prihvatili odgovornog zadatka da izrade jedno kompleksno leksikografsko djelo, što je krilo u sebi mnoge zamke.

Jedna od njih je u nastojanju da se u spisak riječi unesu ekavsko-ijekavski oblici. Kako je to zamišljeno, pokazano je u predgovoru: »Da bi se izbjeglo ponavljanje, poslužili smo se unutar samih riječi, umecima (j) i (ij), na primjer: **čov(j)ek, d(ij)ete**«. Međutim, nijednu od ove dvije riječi ne nalazimo u rječniku u ovakvom obliku. To je, ipak, samo omaška, jer su mnoge druge slične riječi date po tom obrascu (**dažd(j)eti, dvoc(ij)evka, dvop(j)ev** i sl.), ali ih je i dosta ispušteno. Zapravo, najčešće je postupljeno tako da se daje samo dio riječi sa slogom u kojemu je ijekavski refleks »jata«, sa upućivanjem na ekavski oblik (**čovje-** vezi **čove-**, **dije-** vezi **de-**, **dje-** vezi **de-** itd.). Ovakvo rješenje je ipak jedino moguće.

Upućivanje sa **vezi** (vidi) široko je upotrebljavano (ovom riječi se ijek. oblik upućuje na ekavski, nepravilan na pravilan, dubleti jedan na drugi, varijantski polarizovane riječi i dr.). Ponekad je ovome **vezi** dodato **ši** (i), što unosi jednu novu nijansu (**hor** vezi **ši kor** i sl.), za koju bi bolje odgovarala skraćenica **compar.** (upor. ili ispor.), koje uopšte nema, a ne bi bilo suvišno da je upućivanje vršeno i sa **vezi la** (vidi kod) kad se želi ukazati da je neka odrednica protumačena kod neke druge, srodne. Da ne bi bilo zabune, trebalo je u predgovoru objasniti upotrebu **vezi**, kojim se obično upućuje na bolju, pravilnu riječ.

Glagolski vid, karakterističan za slovenske jezike, predstavljao je znatnu teškoću s obzirom na nepostojanje vida u rum. jeziku. Upućivanje izvedenih imperfektivnih glagola na perfektivne predstavlja najbolje rješenje (**davati v.(ezi) dati, izazivati v. izazvati, izlirati v. izliti, iznajmljivati v. iznajmiti** i dr.), mada ima dosta omašaka (**dozivati** nije upućeno na **dozvati**, koje nije ni dato, kod **dovršiti** je učinjeno obrnuto: **vezi dovršavati**, ima **iskúpiti**, ali nema **iskupljivati, izmicati** nije upućeno na **izmaknuti** itd.).

Kod glagola koji se kolebaju između oblika sa **-nu-** u osnovi infinitiva i bez toga **-nu-** nejednako je postupljeno. Tako je **maći** vezi **maknuti**; **izmaći** v. **izmaknuti**, **istaći** v. **istaknuti**, ali **izvrgnuti** v. **izvrći**. Stiče se utisak da je prednost davana obliku infinitiva sa **-nu-**.

U diferenciranju glagola na **-irati**, **-ovati** i **-isati** autori su pokazali dobru mjeru, dajući i u ovoj crti sliku stanja srpskohrvatskog jezika posmatranog u cjelini. Pod pretpostavkom da je ovaj rječnik prvenstveno namijenjen rumunskom čitaocu, ovdje je važno da čitalac spozna da prema samo jednom tipu ovih glagola u rum. j. može u sh. biti jedna, dvije, pa i tri mogućnosti, npr. **delegirati** — a **delega**, **deklamirati** i **deklamovati** — a **declama**, **deklarirati** i **deklarisati** — a **declara**; **demoralisati**, **demoralizirati** i **demoralizovati** — a **demoraliza**, mada i ovdje ima propusta (nema npr. **definirati**, **dekorirati**, već samo **definisati**, **dekorisati**, **angažovati** je upućeno na **angažirati** i dr.).

Podbačaj predstavlja ispuštanje početnoga **h** u srpskohrvatskim riječima. Dosta je turcizama dato s početnim a mjesto **ha**, čak i takvih koji i u rum. jeziku počinju sa **h**, što je autore moralo upozoriti na obazrivost (isp. **alva**, **alvadžija**, **amal(in)**, između ostalih). (U bibliografiji nije naveden Rečnik MS i MH u kome bi se, u prve dvije knjige, našla ova materija detaljnije razrađena — u izdanju MH.)

Značenja sh. riječi su data iscrpno, sa dosta nijansiranja, pri čemu su upotrebljavane razne oznake za podjelu (rimski i arapski brojevi, slova (rjeđe), tačka i zarez;/;/), s posebnim ukazivanjem, dosta često, na figurativna značenja. Sve je to protkano bogatom frazeologijom, koju su autori prevodili, kad je to bilo moguće, rumunskim izrazima, i koja predstavlja jedan od vrlo značajnih kvaliteta ovoga rječnika.

U rječniku se mogu naći neki varvarizmi ili pokrajinske riječi uz koje nije data nikakva oznaka, tako da se mogu smatrati književnim iako to nisu. Imenicu **pegla** i glagol **peglati** trebalo je dovesti u vezu, oznakom **compar.**, sa im. **glačalo** i glag. **glačati** (obje su date u rječniku); **pleh** i **plehan**, kao pokrajinske (reg.), uputiti na **lim**, **limen**; **jávaš** i **jávašluk** označiti kao **fam.**, **budžak** (u osnovnom značenju) dovesti u vezu sa **kut** i **ugao** itd.

Na kraju treba autorima odati još jedno priznanje: iako je svaki od njih obradio izvjestan broj slova (str. X), postignut je visok stepen ujednačenosti. Ipak, ujednačenost nije mogla biti potpuna i dobar dio neujednačenosti na koje je ukazano, i na koje nije ukazano, posljedica su timskog rada, makar to bio i tim od dva čovjeka.

(Za to je karakterističan neujednačen stav prema dubletima sa **h** i **v**: **buva** je upućena na **buha** — Gămulescu, a **muha** na **muva** — Živković, premda bi bolje bilo da su obje varijante date na oba mjesta, tj. **buha** **ši buva** i **buva** **ši buha**, a značenja prema dogovoru ili kod obje; tako je i **istru(h)liti**, **istru(h)nuti**, ali: **truliti** i **trunuti**; itd.).

Sve što je ovdje rečeno ne umanjuje vrijednost ovog značajnog djela srpskohrvatske i rumunske leksigrafijske, najboljeg što smo ga dosad u tom domenu imali. Date primjedbe treba da doprinesu da se ono dalje dorađuje i dopunjava, da bismo već u sljedećem izdanju dobili rječnik koji bi zadovoljio sve potrebe, naročito one kulturne, što će posebno doprinijeti rastućem jačanju veza između rumunskog i jugoslovenskih naroda, u prvom redu u domenu kulture, ali i u svim drugim oblastima.

(Decembra 1972.)

MILOŠ OKUKA

Jezik, čovjek i lingvistika*)

Ljudske jezike čine glasovi i značenja. Pojedinačni prirodni jezici su sistemi sa vlastitim ustrojem u kojem se generiraju rečenice sa smislom. Svaki pak odjeliti jezik posjeduje znakove što su samo njegovom svojinom, i one druge — univerzalne. Po Čomskom, ti univerzalni znaci

*) Ranko Bugarski, »Jezik i lingvistika«, Nolit, Beograd, 1972.